

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

РЕНЬОВ ЄВГЕН ВЛАДИСЛАВОВИЧ

УДК 342.1 (477)

**ЦІННОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ
ТА ЇХ ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ**

12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент **Кушніренко Олександр Георгійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри конституційного права України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Федоренко Владислав Леонідович**, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, директор;

– кандидат юридичних наук, доцент **Коломісць Юрій Миколайович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри загальноправових дисциплін.

Захист відбудеться 23 квітня 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а).

Автореферат розіслано 21 березня 2018 р.

**В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

Д.В. Задихайло

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У час політичної та економічної нестабільності, а також зовнішньої агресії, що направлена на порушення суверенітету та територіальної цілісності нашої держави, актуального значення набуває проблема забезпечення стабільності та непорушності конституційного ладу України. Задля досягнення зазначеної мети першочерговим завданням постає визначення поняття та сутності конституційного ладу, його цінностей.

Трансформаційні соціально-економічні процеси, що відбуваються в нашій державі, зумовлюють необхідність широкого та докорінного реформування національного законодавства. Нагальною потребою сьогодення стає правове втілення і забезпечення гуманістичних цінностей та ідеалів. Надаючи цим цінностям юридичної сили, право задає головні орієнтири суспільного розвитку. У цьому процесі ключова роль, на нашу думку, повинна бути відведена конституційному праву. Питання забезпечення цінностей, відображених у Конституції України, в останні роки набуло особливого значення. Новий якісний стан демократичної правової держави вимагає і нового рівня осмислення та оцінки позицій чинного конституційного законодавства.

Висока динаміка внутрішньодержавних, міжнародних політичних та інших соціальних процесів, історична мінливість змісту багатьох традиційних категорій викликають необхідність осмислення повноти їх вираження саме у якості цінностей конституційного ладу. У цьому світлі не менш актуальним є теоретичне дослідження юридичної природи зазначених цінностей, визначення тенденцій і динаміки їх розвитку в правовій системі сучасності. Аналогічною актуальністю відрізняється і питання створення правового механізму, який дозволяв би втілити цінності конституційного ладу в життєдіяльність суспільства і державних інститутів.

Корегування цінностей конституційного ладу у чинному законодавстві, практика Конституційного Суду України, інших органів, які спрямовані на втілення Основного Закону в життя, часом призводять до суперечливих уявлень про сутність і зміст таких цінностей як у представників влади, так і у пересічних громадян.

Зазначені обставини спонукають до наукового дослідження процесів, що відбуваються в державі та громадянському суспільстві, з точки зору чинного вітчизняного та міжнародного законодавства, уточнення низки юридичних понять з урахуванням нових соціально-політичних реалій. Вбачається за необхідне встановити, якими сутнісними характеристиками сьогодні володіють цінності конституційного ладу, шляхом визначення їх

поняття, видів, механізмів гарантування тощо. Проведення такого дослідження є вкрай важливим для підвищення ефективності діяльності держави всередині країни і на міжнародній арені, а також для подальшої наукової роботи в процесі вирішення проблем розвитку України як суверенної та демократичної держави, що враховує свої історико-культурні традиції.

Теоретичною основою для дослідження проблематики цінностей конституційного ладу стали наукові праці українських учених: Ю.Г. Барабаша, Ф.В. Веніславського, А.З. Георгіци, В.М. Кампо, М.І. Козюбри, О.Г. Кушніренка, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, В.В. Речицького, Ю.М. Тодики, В.С. Шестака та інших. Крім того, питання цінностей конституційного ладу ґрунтовно розглядалися у працях зарубіжних дослідників: С.А. Авак'яна, С.С. Алексєєва, М. Амеллера, М.В. Баглая, М.С. Бондаря, У. Брауна, К. Зонтхаймера, В.І. Круса, О.О. Кутафіна, Г.Б. Ройзмана, Т. Сінклера, В.Є. Чиркіна, К. Хессе та інших.

Слід зазначити, що на сьогодні комплексне конституційно-правове дослідження питання правової регламентації цінностей конституційного ладу відсутнє на монографічному рівні. Саме цим і обумовлено вибір теми дисертації як об'єкта наукового аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого відповідно до цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є здійснення комплексного науково-практичного дослідження цінностей конституційного ладу, з'ясування їх змісту, видів, ієрархії та механізмів гарантування, співвідношення поняття цінностей конституційного ладу з іншими правовими категоріями, такими як конституційні принципи та цінності.

Для досягнення вказаної мети в дисертації поставлено такі завдання, що розкривають спрямованість дослідження:

- з'ясувати теоретичні підходи до дослідження цінностей;
- визначити природу правових цінностей;
- з'ясувати особливості конституційних цінностей;
- сформулювати поняття цінностей конституційного ладу та встановити форми їх закріплення в Україні;
- здійснити класифікацію цінностей конституційного ладу;
- охарактеризувати зміст положення про визнання людини як

найвищої соціальної цінності у співвідношенні з цінністю свободи;

- визначити специфіку цінностей демократії і народовладдя на сучасному етапі державно-правового розвитку;
- з'ясувати особливості цінностей державного суверенітету, унітаризму і територіальної цілісності в сучасних умовах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються в процесі формування і нормативного закріплення цінностей конституційного ладу.

Предметом дослідження є цінності конституційного ладу України та їх права регламентація.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність прийомів і методів наукового пізнання, серед яких: загальнонауковий діалектичний метод – при розгляді питання цінностей конституційного ладу у взаємозв'язку і взаємозалежності, цілісності, всебічності і динаміці (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3; 1.4); порівняльно-правовий метод використано для порівняльного аналізу практики закріплення цінностей конституційного ладу у зарубіжних країнах і в Україні (підрозділ 1.4); структурно-функціональний метод задіяно з метою виокремлення та дослідження чинників, які впливають на гарантування цінностей конституційного ладу (підрозділи 1.3; 1.4; 2.2; 2.3; 2.4); історичний метод – для аналізу історії розвитку аксіологічної ідеї, а також встановлення історично-правового досвіду конституційного закріплення цінностей конституційного ладу в Україні (підрозділи 1.1; 1.2; 1.4); системний аналіз дав можливість дослідити цінності конституційного ладу не відокремлено, а у комплексі з іншими конституційно-правовими явищами, що мають міждисциплінарний характер (підрозділи 1.1; 1.2; 1.3; 1.4); формально-логічний метод застосовувався при формулюванні визначень таких понять, як «конституційні цінності», «конституційний лад», «цінності конституційного ладу» (підрозділи 1.3; 1.4); формально-юридичний – при тлумаченні і аналізі положень чинного законодавства та судової практики України та зарубіжних країн (підрозділи 2.2; 2.3; 2.4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням цінностей конституційного ладу та особливостей їх відображення в конституційному законодавстві. Обґрунтовано низку концептуальних понять, теоретичних положень і висновків, практичних рекомендацій по вдосконаленню конституційного регулювання цінностей конституційного ладу в Україні.

Уперше:

- надано визначення цінностей конституційного ладу як основоположних, гранично узагальнених принципів (засад, цілей,

установок), що закріплені безпосередньо в конституційно-правових нормах Основного Закону, а також сформульовані в практиці органу конституційного контролю. Цінності конституційного ладу знаходять своє втілення в формі принципів, основних засад, які закріплені у I, III і XIII розділах Конституції України;

– запропоновано класифікацію цінностей конституційного ладу, які поділяються: а) за критерієм правової традиції – на цінності романо-германської, англосаксонської, традиційної сім’ї правових систем; б) за критерієм сфери (об’єкту) спрямованості – на цінності, що стосуються публічної влади, суспільства в цілому, громадянського суспільства, а також окремої людини; с) за способом закріплення – на цінності, що безпосередньо визначені на рівні конституційного тексту, а також цінності, що знайшли своє відображення в рішеннях органу конституційного контролю, тобто текстуальні цінності конституційного ладу і цінності, що випливають із тексту конституції.

Удосконалено:

– тезу про те, що аксіологічний підхід повинен застосовуватися Конституційним Судом України, і ключовим є не формальне вживання терміну «цінність», а реальне гарантування органом конституційного контролю текстуальних конституційних цінностей по суті при ухваленні рішення, а також гарантування (витлумачення з конституційного тексту) позатекстуальних конституційних цінностей;

– положення про визнання свободи як нетекстуальної конституційної цінності і цінності конституційного ладу зокрема, яку Конституційний Суд України прямо визнав «фундаментальною цінністю конституційної демократії», незважаючи на відсутність у тексті Конституції України свободи як категорії «per se».

Набули подальшого розвитку:

– розуміння цінностей в кантіанському значенні – як пріоритет належного, що формується в свідомості людини, але не відірвано, а у зв’язку зі світом реальним; буття не визначає свідомість детерміновано, хоча й здійснює на неї (і відповідно на людські цінності) значний вплив;

– огляд історії розвитку аксіологічного напрямку у філософії, в рамках якого було встановлено, що інтерпретація категорії «цінність» зазнавала значних змін по мірі накопичення знань – від розгляду певних цінностей, таких як добро, свобода, щастя, приватна власність тощо, до конкретного аналізу самого поняття «цінність», його структури та типології;

– висновок про те, що на відміну від громадян країн Європейського Союзу, серед українців продовжують домінувати матеріальні цінності, проте соціальні та нематеріальні цінності поступово збільшують свою значимість; абсолютні цінності також є передумовою у тому числі і для

матеріального результату, проте вони безпосередньо на нього не націлені і такий результат є швидше побічним продуктом реалізації таких цінностей;

– аргументи щодо неможливості нормативного закріплення абстрактної ієрархії конституційних цінностей і можливості лише казуальної конкуренції конституційних цінностей, в конкретній справі та життєвій ситуації – в кожному випадку конфлікт конституційних цінностей між собою (звичайних конституційних цінностей, звичайних конституційних цінностей і цінностей конституційного ладу, цінностей конституційного ладу) має вирішуватися на засадах зважування цінностей, їх балансування в аспекті окремої справи;

– аргументи щодо недоцільності використання терміну «базові цінності конституційного ладу», оскільки таке формулювання проokuє хибне враження, що існують, крім базових, якісь інші цінності конституційного ладу (небазові) – пропонується вживати термін «цінності конституційного ладу»;

– пропозиція щодо формальної конституціоналізації принципу свободи як такої шляхом заміни діючого формулювання ч. 1 ст. 3 Конституції України на положення наступного змісту: «Свобода людини гарантується»;

– теза про те, що Україна за всіма показниками не може вважатися консолідованою демократією і це є величезним ризиком, у тому числі і для правової системи, у зв'язку з чим існує велика специфіка конституювання демократії як цінності. Революційні події 2004 і 2014 років, з одного боку, можна розглядати позитивно, як прагнення народу до демократичних ідеалів, проте з точки зору сталих, консолідованих демократій Україна поки що залишається демократією електоральною, тобто нестабільною, а для її перетворення на консолідовану потрібно ще багато часу;

– положення щодо недоцільності проголошення національно-територіальної автономії в Автономній Республіці Крим, що може становити загрозу порушення принципу унітаризму, державного суверенітету та територіальної цілісності України у районах компактного проживання національних меншин.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані висновки та практичні пропозиції можуть бути використані:

а) у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів;

б) у науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження цінностей конституційного ладу;

в) у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників з конституційного права України, викладанні навчального курсу «Конституційне право України», в науково-дослідницькій роботі

студентів;

г) у правовиховній роботі – для підвищення правової культури громадян України.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри конституційного права України Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором на науково-практичних конференціях: Всеукраїнській конференції «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 17 квітня 2014 року); Науково-практичній Інтернет-конференції «Конституційна реформа як вимога сучасності» (м. Харків, 25 червня 2014 року); Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах. VII Тодиківські читання» (м. Харків, 26-27 вересня 2014 року); Науково-практичній конференції «Проблеми правової інтеграції: глобальний, національний і регіональний контекст» (м. Харків, 2 жовтня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Львів, 19-20 червня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності» (м. Одеса, 11-12 вересня 2015 року); Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання» (м. Харків, 2-3 жовтня 2015 року); Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Юридична осінь 2015 року» (м. Харків, 11 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина» (м. Полтава, 26 травня 2016 року); Міжнародній науковій конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання» (м. Харків, 4-5 листопада 2016 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (270 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації складає 211 сторінок, з яких основного тексту – 178 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, окреслюються мета і завдання дослідження, методологічне, теоретичне й емпіричне підґрунтя, визначаються об'єкт, предмет і методи дослідження, розкривається сутність і стан наукової розробки обраної тематики,

обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, наводяться основні положення, що виносяться на захист, та дані щодо їх апробації й опублікування.

Розділ 1. «Цінності конституційного ладу: теоретичні засади» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «*Теоретичні підходи до дослідження цінностей*» продемонстровані підходи до сучасного розуміння цінностей з огляду на історію розвитку аксіологічної ідеї.

Інтерпретація категорії «цінність» зазнавала значних змін по мірі накопичення знань – від розгляду конкретних цінностей, таких як добро, свобода, щастя, приватна власність тощо, до аналізу самого поняття «цінність», його структури та типології.

Зазначається, що ідейно-теоретичні витoki поняття «цінності» сягають часів давньогрецької філософії, коли найвищим мірилом цінності та найвищою цінністю визнавалась людина. Проблема цінностей пов'язана з наявністю принципово різних філософських і соціологічних шкіл і одним з ключових питань філософії – що є первинним: свідомість чи матерія, ідеальне чи реальне? Дисонанс між належним і існуючим – це основний конфлікт, який намагається вирішити аксіологія. Ідеалісти наголошують на наявності абсолютних цінностей і підкоренні ними всього сущого. Матеріалісти ж, натомість, стверджують про існування лише відносних цінностей, які є такими, виходячи з тактичних цілей і принципу корисності.

Основи сучасного розуміння цінностей були закладені І. Кантом з позицій суб'єктивного ідеалізму: як пріоритет належного, що формується в свідомості людини, але не відірвано, а у зв'язку зі світом реальним. Буття не визначає свідомість детерміновано, хоча й здійснює на неї (і відповідно на людські цінності) значний вплив.

Констатується, що наразі серед українців переважають матеріальні цінності, які формують простір безпеки для життєдіяльності людини. Це відверто контрастує з ціннісними орієнтирами громадян країн Європейського Союзу. Попри те, соціальні та нематеріальні цінності поступово збільшують свою значимість.

У підрозділі 1.2. «*Природа правових цінностей*» обґрунтовується думка про те, що починаючи з античних часів право розглядається як засіб встановлення порядку і визначеності у суспільних відносинах, що є інструментом встановлення свободи і справедливості.

Право, з одного боку, має інкорпорувати суспільні цінності, розвиваючи їх, створюючи на базі них певні правила, що спрямовані на реалізацію і захист відповідних цінностей. Ціннісний підхід в праві розглядають з позиції спеціального напрямку теорії і філософії права – правової аксіології. При цьому на правову аксіологію впливають різні

концепції праворозуміння: правовий позитивізм, природно-правова концепція тощо.

У дисертації висловлено думку про те, що сприйняття правових цінностей обумовлене певним безпосереднім зв'язком із суб'єктом, в якості якого можуть виступати окремі особи, соціальні групи, держава, а також суспільство в цілому. Цей зв'язок виражається у здатності права задовольняти потреби цих суб'єктів, сприяти їх розвитку. Тому правові цінності – це своєрідний результат відношення певного соціального суб'єкта до права, оскільки властивості останнього піддаються оцінці в аспекті відповідності уявленням і потребам цього суб'єкта.

Зроблено висновок, що цінності права безпосередньо пов'язані з культурою, адже вони склалися впродовж тривалого часу, в умовах складних соціальних відносин і суперечностей. Ще в епоху рабовласницького, а потім і феодального суспільств почали зароджуватися і розвиватися гуманістичні ідеї рівності перед законом, справедливого поведіння з особами, які порушили закон, ідеї попередження правопорушень, що поступово відбивалися і формулювалися в якості правових цінностей сьогодення.

У підрозділі 1.3. «Конституційні цінності як різновид правових цінностей» особлива увага приділяється категорії «конституційні цінності», яка виникла внаслідок послідовного закріплення цінностей в конституціях держав (за допомогою визнання фундаментальних прав і свобод або конституційних принципів як цінностей: вищих, універсальних, соціальних) і наступного їх тлумачення органами конституційної юрисдикції.

Зроблено висновок, що Конституція є соціальною цінністю, оскільки в Основному Законі втілено основоположні правові цінності. В якості аналогії наводиться інструментальна і власна цінність права – цінність конституції також може бути інструментальна (закріплення цінностей) і власна (конституція сама по собі є цінністю).

Підкреслюється, що аксіологічний підхід хоч і притаманний вітчизняному конституційному судочинству, але не в такій прямій формі, як це демонструють органи конституційного контролю зарубіжних країн – конституційно-правові цінності, як правило, розглядаються у зв'язку з дослідженням конституційно-правової суті окремих явищ.

Незважаючи на ієрархічну структуру ціннісної системи в цілому, дисертант вважає неможливим нормативне закріплення абстрактної ієрархії конституційних цінностей. Конкуренція конституційних цінностей можлива лише казуально, в конкретній справі та життєвій ситуації.

У підрозділі 1.4. «Поняття цінностей конституційного ладу та їх закріплення в Конституції України» розглядається співвідношення

категорій «конституційні цінності» та «цінності конституційного ладу».

Констатується, що єдиного розуміння природи та суті категорії «конституційний лад» у науковій літературі та законодавстві наразі немає. Конституційний Суд неодноразово звертався до згаданої категорії, але її визначення не надав, як і не вирішив питання структурного розташування основ конституційного ладу в Основному Законі України.

Доведено, що категорія «конституційні цінності» за своєю суттю є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», і включає останню. Під «цінностями конституційного ладу» пропонується розуміти основоположні, гранично узагальнені принципи (заходи, цілі, установки), що закріплені безпосередньо в конституційно-правових нормах Основного Закону, а також сформульовані в практиці органу конституційного контролю. Цінності конституційного ладу знаходять своє втілення в формі принципів, основних засад, які закріплені у I, III і XIII розділах Конституції України.

Цінності конституційного ладу, втілені в формі принципів, мають ознаку пріоритетності, оскільки інші конституційні цінності базуються на цих принципах, розвивають їх. Ця пріоритетність виражається в системності побудови конституційного тексту (цінності конституційного ладу є основою для інших конституційних цінностей), а також шляхом особливого порядку захищеності цінностей конституційного ладу, що передбачений XIII розділом Конституції України.

Розділ 2. «Правова регламентація цінностей конституційного ладу України» об'єднує чотири підрозділи.

У підрозділі 2.1. *«Класифікація цінностей конституційного ладу»* наводиться авторський підхід до класифікації цінностей конституційного ладу.

Дисертант здійснює поділ за наступними критеріями: правова традиція; сфера поширеності; спосіб закріплення. Також увага приділяється цінностям, що закріплені в Преамбулі Конституції України.

Проведений в роботі аналіз цінностей конституційного ладу України та їх співвідношення з базовими цінностями лібералізму дозволяє виявити спільні й відмінні риси. Цінностями лібералізму, які відображено в засадах конституційного ладу України, є плюралізм (багатоманітність) і права людини. На жаль, категорія (а не інструментальне поняття) свободи в тексті Конституції України 1996 р. відсутня. Справедливість в прямій формі як цінність конституційного ладу не згадується, але вона є елементом принципу верховенства права і інтегрована в інші приписи Конституції України.

У підрозділі 2.2. *«Визнання людини як найвищої соціальної цінності versus цінність свободи як основоположна ідея конституціоналізму»*

ззначається, що буквальний термінологічний аналіз конституційного тексту дозволяє зробити висновок, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – єдина цінність в державі, що визнається найвищою.

Водночас в науці немає єдиного підходу до характеристики відповідного соціального статусу людини. Залишається дискусійним питання про ступінь втілення цього конституційного принципу в чинному законодавстві і його співвідношення з іншими цінностями конституційного ладу.

Натомість наголошується, що саме свобода повинна займати ключове місце в переліку текстуальних цінностей конституційного ладу в Конституції України. Зокрема, у рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України прямо визнав свободу «фундаментальною цінністю конституційної демократії», хоча текстуальне згадування свободи «per se» в тексті Конституції України відсутнє. Ст. 3 Конституції України потребує корегування і формальної конституціоналізації принципу свободи як такої. Така цінність не повинна подаватися поряд з іншими цінностями і має бути сформульована окремо. Логічним видається таке формулювання: «Свобода людини гарантується», яке доцільно включити до I розділу Конституції. В чинній редакції пропонується замінити діюче формулювання ч. 1 ст. 3 Конституції України на відповідне закріплення цінності свободи.

У підрозділі 2.3. «*Демократія і народовладдя на сучасному етапі державно-правового розвитку*» зазначається, що демократія як характеристика Української держави являє собою цінність конституційного ладу України. Цінності демократії пронизують увесь конституційний лад України. Демократичною є держава, що ґрунтується на теорії народного суверенітету та визнанні народу єдиним джерелом влади, послідовному гарантуванні прав і свобод людини й громадянина, забезпеченні їх рівності, реальної участі в управлінні справами суспільства та держави. Принцип демократії означає, що держава заснована на здійсненні реального народовладдя, повазі до прав та свобод людини і громадянина, на їх активній участі у формуванні державного апарату та здійсненні контролю за його діяльністю через вибори та представницькі установи.

Доведено, що демократія є ширшим явищем за народовладдя. Народовладдя переважно розглядається як ключова ознака або елемент демократичного принципу. Конкретизацією принципу демократичної держави є ч. 3 ст. 5 Конституції України, яка закріплює, що право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Таким чином, право народу щодо визначення і зміни

конституційного ладу у державі належить до виключних демократичних цінностей, тому таке право може бути реалізоване тільки шляхом безпосередньої демократії. Тим самим вказується на прихильність України до демократичних ідеалів, тобто демократії у її античному розумінні – владі народу, чи класичній інтерпретації демократії – правлінні народу, народом та в інтересах народу.

У підрозділі 2.4. «Цінності державного суверенітету, унітаризму та територіальної цілісності в контексті загроз і викликів сьогодення» наголошується на непорушності цінностей конституційного ладу, пов'язаних з державним суверенітетом, територіальною цілісністю та унітаризмом, в контексті подій останніх років: анексії Криму та проведення антитерористичної операції в окремих районах Донецької і Луганської областей.

У зв'язку з порушенням територіальної цілісності України та в контексті реінтеграції окупованого Криму, розроблена відповідна стратегія, яка передбачає створення національної автономії. Однак вона є доволі суперечливою. Існують значні ризики щодо впровадження національно-територіальної автономії. Проголошення національно-територіальної автономії в Криму може стати прикладом для інших районів компактного проживання національних меншин (зокрема, Закарпаття, Чернівецька область). Дотримуючись принципу національно-територіальної автономії, його реальне впровадження створює великі ризики, особливо якщо такий підхід буде вибірковим. Право на створення адміністративно-територіальних одиниць чи автономних утворень за національно-етнічною ознакою може бути визнано лише за тими національно-етнічними спільнотами, які компактно проживають на певній території. Крім того, вони мають становити абсолютну або відносну більшість населення на відповідній території, тобто або переважати за чисельністю усі інші національні групи, або переважати за чисельністю кожен з них.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає у встановленні сутнісних характеристик та теоретичних аспектів цінностей конституційного ладу. За результатами проведеного дослідження зроблено такі основні висновки.

1. Питання про цінності пов'язано з наявністю принципово різних філософських і соціологічних шкіл. Дисонанс між належним і існуючим – це основний конфлікт, який намагається вирішити аксіологія. Ідеалісти наголошують на наявності абсолютних цінностей і підкоренні ними всього сущого. Яскравим представником суб'єктивного ідеалізму є І. Кант.

Матеріалісти ж, натомість, стверджують про існування лише відносних цінностей, які є такими виходячи з тактичних цілей і принципу корисності.

2. Цінності слід розглядати в кантіанському значенні, як пріоритет належного, що формується в свідомості людини, але не відірвано, а у зв'язку зі світом реальним. Буття не визначає свідомість детерміновано, хоча й здійснює на неї (і відповідно на людські цінності) значний вплив. Саме такі цінності і можна вважати справжніми абсолютними цінностями. Проте в суспільстві можуть бути поширеними і навіть домінувати матеріальні та прагматичні цінності. Абсолютні цінності також є передумовою, у тому числі і для матеріального результату, проте вони безпосередньо на нього не націлені і такий результат є швидше побічним продуктом реалізації таких цінностей.

3. Право, з одного боку, має інкорпорувати суспільні цінності, розвиваючи їх, створюючи на базі них відповідні правила, що спрямовані на реалізацію і захист відповідних цінностей. Ціннісний підхід в праві розглядають з позиції спеціального напрямку теорії і філософії права – правової аксіології. При цьому на правову аксіологію впливають різні концепції праворозуміння: правовий позитивізм, природно-правова концепція тощо.

4. Проголошення, а потім і послідовне закріплення цінностей (за допомогою визнання фундаментальних прав і свобод або конституційних принципів як цінностей: вищих, універсальних, соціальних) в конституціях держав і наступне їх тлумачення конституційними судами створили передумови для виділення як в теорії, так і в правозастосовчій практиці особливої категорії цінностей – конституційних цінностей.

5. Конституційний Суд України у своїй діяльності, окрім цитування ст. 3 Конституції України (де згадується людина як найвища соціальна цінність), як правило, до категорії цінностей не вдається. Існує лише декілька рішень Конституційного Суду України, де використовується поняття «цінність» (від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007, від 10 вересня 2008 року № 15-рп/2008, від 16 червня 2011 року № 6-рп/2011, від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011, від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012, від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012). В рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 Конституційний Суд України прямо визнав свободу «фундаментальною цінністю конституційної демократії», хоча текстуальне згадування свободи «per se» в тексті Конституції України відсутнє. Це рішення може бути прикладом, коли цінності конституційного ладу формулюються Конституційним Судом, базуючись і виводячи їх з тексту або духу Конституції. Водночас ключовим є не вживання терміну «цінність», а реальне гарантування органом конституційного контролю таких цінностей по суті при ухваленні рішення, навіть не наголошуючи

власне на ціннісному аспекті.

6. Ієрархічність є найбільш дискусійною ознакою в сфері конституційної аксіології. Співвідношення більшості цінностей і цілей не є абсолютним, незмінним, жорстким. В одних випадках цінності можуть суперечити одна одній, в інших – ні. Незважаючи на ієрархічну структуру ціннісної системи в цілому, ми підтримуємо тезу про неможливість нормативного закріплення абстрактної ієрархії конституційних цінностей. Конкуренція конституційних цінностей можлива лише казуально, в конкретній справі та життєвій ситуації. Проте її апіорне встановлення неможливе і таку конкуренцію варто завжди вирішувати, зважуючи цінності щодо конкретного казусу. Фактично діяльність конституційного правосуддя і спрямована на те, щоб зважувати різні конституційні цінності в конкретній ситуації.

7. Термін «базові цінності конституційного ладу» автор вважає занадто ускладненим. Оскільки це може призвести до хибного уявлення, що, крім базових, існують якісь інші цінності конституційного ладу (небазові). У зв'язку з цим замість терміну «базові цінності конституційного ладу» пропонується вживати термін «цінності конституційного ладу».

8. Категорія «конституційні цінності» за своєю суттю є ширшим поняттям, ніж категорія «цінності конституційного ладу», включаючи останню. Під «цінностями конституційного ладу» пропонуємо розуміти основоположні, гранично узагальнені принципи (засади, цілі, установки), що закріплені безпосередньо в конституційно-правових нормах Основного Закону, а також сформульовані в практиці органу конституційного контролю. Цінності конституційного ладу знаходять своє втілення в формі принципів, основних засад, які закріплені у I, III і XIII розділах Конституції України. Засади конституційного ладу доцільно ототожнювати із системою цінностей і принципів. Засади конституційного ладу в цьому разі можна вважати формою вираження цінностей конституційного ладу України.

9. Цінності конституційного ладу, втілені в формі принципів, мають ознаку пріоритетності серед усіх конституційних цінностей. Ця пріоритетність виражається в системності побудови конституційного тексту (цінності конституційного ладу є основою для інших конституційних цінностей), а також шляхом особливого порядку захищеності цінностей конституційного ладу, що передбачений XIII розділом Конституції в порівнянні з її іншими нормами. Водночас питання про пріоритетність у вищезгаданому значенні не спростовує висловлену тезу щодо неможливості побудови абстрактної ієрархії конституційних цінностей. Якщо ми говоримо про конституційне

правозастосування, то в кожному конкретному випадку конфлікт конституційних цінностей між собою (звичайних конституційних цінностей, звичайних конституційних цінностей і цінностей конституційного ладу, цінностей конституційного ладу) має вирішуватися на засадах зважування цінностей, їх балансування казуально, тобто в аспекті окремої справи.

10. Цінності конституційного ладу можна класифікувати наступним чином.

По-перше, за критерієм правової традиції – на цінності романо-германської, англосаксонської, традиційної сім’ї правових систем.

По-друге, за критерієм сфери поширеності усі цінності конституційного ладу можна поділити на ті, що стосуються публічної влади, суспільства в цілому, громадянського суспільства, а також окремої людини. Нормативно-юридичним фундаментом першої групи цінностей (цінності конституційного ладу, що стосуються людини та громадянина) виступає ст. 3 Конституції України, у частині першій якої вказано: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Цінностями конституційного ладу, що стосуються суспільства в цілому, можна назвати державний статус української мови, а також сприяння розвитку інших мов національних меншин, розвиток Української нації, міжнаціональна злагода (ст. 10, ст. 11 Конституції України). Цінністю конституційного ладу, що стосується громадянського суспільства, безперечно можна визначити принцип плюралізму (багатоманітності) – ст. 15 Конституції України. До групи цінностей, які зумовлюють організацію державної влади, закріплюють українську державність, включають такі цінності, як демократія і народний суверенітет; державний суверенітет України; цілісність і недоторканість території України в межах існуючого кордону; унітаризм; республіканська форма правління; поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову; верховенство права; гарантування місцевого самоврядування; визнання чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, частиною національного законодавства України.

По-третє, за способом закріплення варто виокремлювати цінності, що безпосередньо визначені на рівні конституційного тексту, а також цінності, що знайшли своє відображення в рішеннях органу конституційного контролю, тобто текстуальні цінності конституційного ладу і цінності, що впливають із тексту Конституції. Ці цінності зазвичай ґрунтуються на «текстуальних» цінностях або є їх елементами і виводяться з них, базуються на правовій доктрині.

11. Характеризуючи категорію «свобода» як засадничу цінність

лібералізму, зазначено, що вона є необхідною умовою для формування вільного індивіда. Але досі, на жаль, указана категорія в прямій формі на рівні принципу не закріплена. Свободу можна вважати нетекстуальною конституційною цінністю і цінністю конституційного ладу зокрема. Свідченням цього підходу стало рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016.

12. Свобода повинна посісти належне місце в переліку текстуальних цінностей конституційного ладу в Конституції України. Ст. 3 Конституції України потребує корегування і формальної конституціоналізації принципу свободи як такої. Така цінність не повинна подаватися в одному ряді з іншими цінностями і має бути представлена окремо. Проте й формулювання «вища цінність», «найвища соціальна цінність» застосовувати при такому підході не варто, адже це свідчило би про претензію на апіорну ієрархічність. Достатнім видається таке формулювання: «Свобода людини гарантується», яке мало би бути включено до I розділу Конституції України. В чинній редакції пропонується замінити діюче формулювання ч. 1 ст. 3 на відповідне закріплення цінності свободи.

13. Демократія є ширшим явищем за народовладдя. Точаться дискусії щодо змісту і обсягу демократичного принципу, проте народовладдя переважно розглядається як його ключова ознака (або елемент). Демократичний принцип охоплює народовладдя (іншими словами, принцип формування влади народом і прийняття рішень народом безпосередньо на референдумі), проте водночас встановлює межі здійснення такої державної влади, а також обмежує владу народу шляхом визнання принципу поділу влади, принципу плюралізму і необхідності гарантування громадянських і природних прав.

14. Україна за всіма показниками не може вважатися консолідованою демократією і це є величезним ризиком, у тому числі і для правової системи. У зв'язку з цим існує велика специфіка конституювання демократії як цінності. Револьюційні події 2004 і 2014 років, з одного боку, можна розглядати позитивно, як прагнення народу до демократичних ідеалів. Проте з точки зору сталих, консолідованих демократій Україна поки що залишається демократією електоральною, тобто нестабільною. І для її ствердження остаточно, перетворення на консолідовану потрібно ще багато часу.

15. Дискусія про федералізм і унітаризм в Україні, періодично з'являючись, на сьогоднішній день вже перестала бути питанням звичайного політичного діалогу. Наразі Україна зіштовхнулася із найбільш серйозною загрозою за всю історію її незалежності починаючи з 1991 року – анексією Криму, проведенням антитерористичної операції в

окремих районах Донецької і Луганської областей.

16. У зв'язку з порушенням територіальної цілісності України та в контексті реінтеграції окупованого Криму, розроблена відповідна стратегія, яка передбачає створення в Криму національної автономії. Існують значні ризики щодо впровадження національно-територіальної автономії. Проголошення національно-територіальної автономії в Криму може стати прикладом для інших районів компактного мешкання національних меншин (зокрема, Закарпаття, Чернівецька область). Сповідуючи принцип національно-територіальної автономії, його реальне впровадження створює великі ризики, особливо якщо такий підхід буде вибіркоким. Впровадження національно-територіальної автономії виглядає більше як емоційний акт, ніж глибокий продуманий юридичний крок, тому створює величезні загрози порушення принципу унітаризму та державного суверенітету і територіальної цілісності України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Реньов Є.В. Проблемні питання визначення поняття та сутності конституційного ладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». Одеса, 2014. № 10–1. Том 1. С. 78–81.
2. Реньов Є.В. Щодо питання основних цінностей конституційного ладу України. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. Chişinău, 2014. № 6 (10). С. 61–64.
3. Реньов Є.В. Демократія як базова цінність конституційного ладу України. *Право і суспільство*. Дніпропетровськ, 2015. № 6. Частина 3. С. 41–45.
4. Реньов Є.В. Проблеми гарантування стабільності та динамізму цінностей конституційного ладу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2015. № 33. С. 101–104.
5. Реньов Є.В. Класифікація цінностей конституційного ладу в Конституції України: теоретичні аспекти. *Проблеми законності*. Харків, 2015. Вип. 131. С. 33–41.
6. Реньов Є.В. Утілення засадничих цінностей лібералізму в Конституції України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2015. Вип. 5. Том 1. С. 88–91.
7. Реньов Є.В. Справедливість как базовая конституционная ценность. *Leges si viata*. Chişinău, 2016. № 6/2 (294). С. 91–94.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Renov Ievgen. The system of constitutional guarantees of constitutional

order of Ukraine. *Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених*: матер. Всеукр. конф. (м. Харків, 17 квітня 2014 року). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 81–83.

9. Реньов Є.В. Щодо проблеми визначення поняття та сутності конституційного ладу. *Державний суверенітет і народний суверенітет в сучасних умовах. VII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 26–27 вересня 2014 р.). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2014. С. 66–67.

10. Реньов Є.В. Конституційний лад як нормативна форма взаємодії суспільного та державного ладу. *Конституційна реформа як вимога сучасності*. Збірка тез доповідей і наукових повідомлень учасників науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 25 червня 2014 р.). Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 45–47.

11. Реньов Є.В. Людина та ідея свободи в системі цінностей конституційного ладу України. *Проблеми правової інтеграції: глобальний, національний і регіональний контекст*: зб. наук. статей за матеріалами наук.-практ. конф. (м. Харків, 2 жовтня 2014 року). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2014. С. 65–68.

12. Реньов Є.В. Проблеми гарантування стабільності та динамізму цінностей конституційного ладу України. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 19–20 червня 2015 року). Львів: Центр правничих ініціатив, 2015. С. 32–33.

13. Реньов Є.В. Деякі питання щодо відображення соціальних цінностей у Конституції. *Юридична осінь 2015 року*: Зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих учених (м. Харків, 11 листопада 2015 р.). Харків: Мадрид, 2015. С. 72–75.

14. Реньов Є.В. Базові цінності конституційного ладу в актах Конституційного Суду України. *Розвиток сучасного права в умовах глобальної нестабільності*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 11–12 вересня 2015 року). Одеса: Причорноморська фундація права, 2015. С. 16–18.

15. Реньов Є.В. Загальносоціальні цінності конституційного ладу України. *Конституція як основа розвитку правової системи. VIII Тодиківські читання*. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів (м. Харків, 2–3 жовтня 2015 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. С. 55–56.

16. Реньов Є.В. Щодо аксіологічних аспектів розуміння свободи.

Юридичні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: Міжнародна науково-практична конференція (м. Київ, 13–14 травня 2016 року). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 32–33.

17. Реньов Є.В. Деякі аспекти цінностей конституційного ладу, що стосуються громадянського суспільства. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. тез наук. доповідей і повідомл. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 26 травня 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 49–53.*

18. Реньов Є.В. Класифікація цінностей конституційного ладу. *Принципи сучасного конституціоналізму та Основний Закон України. IX Тодиківські читання. Збірка тез наукових доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 4–5 листопада 2016 року). Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2016. С. 96–97*

АНОТАЦІЯ

Реньов Є.В. Цінності конституційного ладу України та їх правова регламентація. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2017.

У дисертації подано класифікацію цінностей конституційного ладу, зважаючи на критерії правової традиції, сфери поширеності та способу закріплення цінностей. Запропоновано авторське розуміння цінностей конституційного ладу як основоположних, гранично узагальнених принципів (засад, цілей, установок), що закріплені безпосередньо в конституційно-правових нормах Основного Закону, а також сформульовані в практиці органу конституційного контролю.

Обґрунтовано висновок, що цінності конституційного ладу знаходять своє втілення в формі принципів, основних засад, а такі засади закріплені у I, III і XIII розділах Конституції України. Самі засади конституційного ладу можуть бути ототожені із системою цінностей і принципів. Засади конституційного ладу в цьому разі можна вважати формою вираження цінностей конституційного ладу України.

В дисертації аргументується необхідність закріплення в Конституції України цінності свободи. Пропонується замінити діюче формулювання ч.1 ст. 3 Основного Закону наступним: «Свобода людини гарантується».

Аналізується можливість впровадження національно-територіальної автономії в Криму в контексті загрози державному суверенітету, територіальній цілісності та унітаризму, висловлюються практичні рекомендації щодо вдосконалення тексту Конституції України та

поточного законодавства.

Ключові слова: конституційний лад, цінності, принципи, конституціоналізм, свобода, демократія, державний суверенітет.

АННОТАЦІЯ

Ренёв Е.В. Цінності конституційного строю України та їх правова регламентація. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2017.

В диссертации представлена классификация ценностей конституционного строя, учитывая критерии правовой традиции, сферы распространённости и способа закрепления ценностей. Предлагается авторское понимание ценностей конституционного строя как основополагающих, предельно обобщенных принципов (основ, целей, установок), которые закреплены непосредственно в конституционно-правовых нормах Основного Закона, а также сформулированы в практике органа конституционного контроля.

Обоснован вывод о том, что ценности конституционного строя находят своё воплощение в форме принципов, основ, а такие принципы закреплены в I, III и XIII разделах Конституции Украины. Сами основы конституционного строя могут быть отождествлены с системой ценностей и принципов. Основы конституционного строя в этом случае можно считать формой выражения ценностей конституционного строя Украины.

Автор настаивает на невозможности нормативного закрепления абстрактной иерархии конституционных ценностей. Конкуренция конституционных ценностей возможна только казуально, в конкретном деле и жизненной ситуации. В каждом случае конфликт конституционных ценностей между собой должен решаться на основе взвешивания ценностей, их балансирования в аспекте конкретного дела.

Констатируется, что на данный момент в украинском обществе преобладают материальные ценности, которые формируют безопасное пространство для жизнедеятельности человека. Это откровенно контрастирует с ценностными ориентирами граждан стран Европейского Союза. Несмотря на это, постепенно увеличивается значимость социальных и нематериальных ценностей.

В диссертации аргументируется необходимость закрепления в Конституции Украины ценности свободы. Предлагается заменить действующую формулировку ч. 1 ст. 3 Основного Закона следующей:

«Свобода человека гарантируется».

Анализируется возможность внедрения национально-территориальной автономии в Крыму в контексте угрозы государственному суверенитету, территориальной целостности и унитаризму, высказываются практические рекомендации по совершенствованию текста Конституции Украины и текущего законодательства.

Ключевые слова: конституционный строй, ценности, принципы, конституционализм, свобода, демократия, государственный суверенитет.

SUMMARY

Renov I.V. Values of the constitutional order of Ukraine and their legal regulation. – The text of thesis exists on a manuscript's rights.

The thesis has been created for obtaining Candidate's Scholar Degree in Legal Sciences. Specialization number is: 12.00.02 «Constitutional Law; Municipal Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2017.

The thesis presents the classification of the values of the constitutional order, taking into account the criteria of legal tradition, the scope of the prevalence and the way of consolidating values. The author's understanding of the values of the constitutional system as the fundamental, extremely generalized principles (principles, goals, and installations), which are fixed directly in the constitutional and legal norms of the Basic Law, as well as formulated in practice by the authority of constitutional control.

It is substantiated that the values of the constitutional system are embodied in the form of principles, basic principles, and such principles are specified in I, III and XIII sections of the Constitution of Ukraine. The principles of the constitutional order can be identified with a system of values and principles. The principles of the constitutional order in this case can be considered a form of expression of the values of the constitutional system of Ukraine.

The thesis argues the need to consolidate the values of freedom in the Constitution of Ukraine. It is proposed to replace the current wording of Part 1 of the Art. 3 of the Basic Law as follows: «Human freedom is guaranteed».

The possibility of introducing national-territorial autonomy in the Crimea in the context of the threat to state sovereignty, territorial integrity and unitarism is analyzed, practical recommendations for the improvement of the text of the Constitution of Ukraine and the current legislation are expressed.

Keywords: constitutional order, values, principles, constitutionalism, freedom, democracy, state sovereignty.

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Берченко Г.В.

Підписано до друку 19.02.2018 р. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1024.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77